Vol 6 Issue 1 July 2016 ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2231-5063**

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.org

ISSN: 2231-5063 Impact Factor : 4.6052(UIF) Volume - 6 | Issue - 1 | July - 2016

Golden Research Thoughts
International Recognition Multidisciplinary Research Journal
RNI : MAHMUL/2011/38887
ISSN No: 2231-5063
Impact Factor 2.2052 (UIF) [Yr. 2014]
3.4052 (UIF) [Yr. 2015]
4.6052 (UIF) [Yr. 2016]

GRT Golden Research Thoughts

औंध संस्थानातील सामाजिक एकोपा

प्राचार्य डॉ.एस. डी. पवार
बाळासाहेब देसाई कॉलेज,पाटण
जि.सातारा.

प्रस्तावना :–

औंध हे सातारा जिल्हयातील एक संस्थान होत या संस्थनाचे एकूण क्षेत्रफळ ५०१ चौ. मैल होते.[1]औंध संस्थानचे शेवटचे अधिपती भवानराव उर्फ बाळासाहेब पंतप्रतिनीधी हे ४ नोव्हेंबर १९०९ मध्ये सत्तेवर आले. प्रस्तुत शोधनिबंधात बाळासाहेब पंतप्रतिनीधी यांच्या कारकिर्दीत संस्थानातील सामाजीक सलोखा व शांतता कशा प्रकारची होती याचा अभ्यास केला आहे.प्रस्तुत

शोधनिबंधाचा उद्‌देश औंधसंस्थानातील सामाजिक समता, आंतरधर्मीय सांमजस्य कशा प्रकारचे होते याचा आढसवा घेणे तसेच बाळासाहेब पंतप्रतिनीधी यांनी त्यासाठी कोणकोणते प्रयत्न, उपाययोजना केल्या त्याचा अभ्यास करणे, संस्थानी राजवटीत जातीय, धार्मिक सलोखा कशा प्रकारचा होता याचा अभ्यास ऐतिहासिक व राजकिय दृष्टीकोनातून, विश्लेषणात्मक पध्दतीने मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यासाठी संस्थान कालीन कागदपत्रे, जाहिरनामे, गॅझेट, तत्कालीन वर्तमानपत्रे आदी प्राथमिक व दुयम साधनांच्या आधारे प्रस्तुत शोधनिबंधाचे मांडणी केली आहे.

सामाजिक विकासासाठी समाजात जातीय, धार्मिक सलोखा आवश्यक असतो. सामाजिक शांतता निर्माण करण्यासाठी समाज एकसंघ असावा लागतो. शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी अहिंसात्मक मार्ग असावा लागतो. शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी हिंसात्मक मार्ग पुरेसे ठरत नाहीत. मानवतेच्या दृष्टीने ते हीन दर्जाचे असतात. अशा लोकांना इतिहास माफ करत नाही. समाजात शांतता निर्माण झाल्यास प्रत्येक व्यक्तीकरीता तिच्या इच्छेप्रमाणे जगण्याच्या अधिकार मिळतो. त्या अधिकारामुळे मुक्तपणे स्वातंत्र्य उपभोग येते आणि समाजामध्ये कुठल्याही प्रकारे शेजा-यांची भीती न वाटता सुखा-समाधानाने राहता येते. आपला स्वतःचा विकास घडवून आणता येतो.

ब्रिटीशांची भूमिका व संस्थानातील परिस्थिती :–

भारतीय समाजात वैयमनस्याचे प्रकार प्राचीन काळापासून होते. त्याची सामाजिक, आर्थिक, राजकीय कारणे होती. परंतु हे वैमनस्य तातुरते असत कारण त्याचा फायदा राजकारणासाठी घेतला जात नसे. भारतामधील सामाजिक सलोखा, शांतता नष्ट करण्यास ब्रिटीश साम्राज्यावादयांनी महत्वाची भूमिका बजावली. ''फोडा व राज्य करा'' या नितीचा अवलंब करून एकात्म व एकजिनसी समाजाच्या ऐक्याला सुरूंग लावला. भारतामधील हिंदू-मुसलमान दंगे इंग्रजी मुलखात झालेले दिसुन येतात. त्या दंगली किंवा समाजिक विसंवाद देशी संस्थानामध्ये खुप उशिरा येऊन पोहोचल्या. हैद्राबाद, भोपाळ, कश्मिर, म्हैसूर, कोल्हापूर आणि इतर असंख्य संस्थानात जातीय दंगली होत नव्हत्या या जातीय दंगली इंग्रजांचा संस्थानामध्ये हस्तक्षेप झाल्यानंतर सुरू झाल्या.[2]

संस्थानिकांची भूमिका :- भारतातील अनेक संस्थानिकांनी आपल्या संस्थानात सामाजिक सलोखा व शांतता प्रस्थापित

करण्यासाठी अनेक प्रयोग राबविले. उपाययोजना केल्या प्रागतिक धोरणांची अंमलबजावणी केली. नागरिक हक्कांची जपणूक करून व्यक्तीला विकासासाठी आवश्यक स्वातंत्र्याची, अधिकारांची पुर्तता केली. व्यक्ती हक्कांची पायमल्ली झाली की, समाजात अशांतता निर्माण होते.

औंध संस्थानातील सामाजिक सलोखा व शांतता :

२० व्या शतकातील औंधचे संस्थानिक बाळासाहेब पंतप्रतिनिधीची पुरोगामी विचारांचे होते. धर्म, जात, लिंग आदिचे भेद यामुळे तसेच सत्तेचे विषम वाटप, व्यक्ती हक्कांची पायमल्ली यामुळे समाजात वैमनस्य निर्माण होते. याची जाणीव बाळासाहेब पंतप्रतिनिधींना होती. त्यांनी आपल्या कारकिर्दित सामाजिक सलोखा व शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी अनेक उपाययोजना केल्या सर्व समाजासाठी लोकशाहीचे अधिकार बहाल केले. सत्तेचा त्याग करून, राज्यघटनात्क तत्वावर आधारीत प्रयोगाची अंमलबजावणी केली. त्यास 'लोकशाहीचा प्रयोग' असे म्हणतात. तो भारतभर प्रसिध्द आहे. मोफत व सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण काम करण्याचा हक्क, ग्रामपंचायती व ग्रामन्यायालयांची स्थापना, स्वस्त व जलद न्याय, अस्पृश्यता नष्ट केली. संस्थानातील कैद्यांच्या मतपरिवर्तनसाठी खुले कारागृह सुरू केले. त्यांनी समता, स्वातंत्र्य, धर्मनिरपेक्षता या लोकशाही मूल्यांची जपणूक केली.

हिंदू –मूस्लिम ऐक्य :–

औंध संस्थानात मुस्लिमांची संख्या चार हजारापर्यंत होती. हे सर्व मराठी भाषिक लोक होते. समाजात मिळून राहणारे होते. एकजिनसी मराठी समाजाचा भाग होते. औंध संस्थानच्या धार्मिक व्यवस्थेचे एक ठळक वैशिष्टय होते की, औंधचा राजा हा मुस्लिम समाजासाठी मुख्य काझी म्हणून काम करीत असत. त्यांना मशिदीमध्ये जाण्याची मुभा होती.[३] संस्थांनातील सर्व मुस्लिमांनी राजाच्या या विशेष अधिकाराला मान्यता दिलेली होती. औंधमधील मुस्लिमांनी एका हिंदू राजाला मुख्य काझी म्हणून घेण्याचे मान्य केले होते. भारतीय धर्मनिरपेक्षतेच्या इतिहासातील ही एक अत्यंत महत्वाची घटना आहे. बाळासाहेब पंतप्रतिनिधी यांची अशी धारणा होती की, सर्व धर्माच्या लोकांनी आपल्या धर्माच्या तत्वांचे पालन करावे. मुस्मिलांनीही आपल्या धर्माप्रमाणे मशिदीमध्ये जाऊन नमाज पढावी, एवढेच नव्हे तर त्यांचा तसा आग्रह असे व जे मुस्लिम नमाज पढायला जात नसत त्यांना दंड ठेवत असत. अल्पसंख्यांकाच्या धार्मिक अधिकाराबद्दल बाळासाहेब पंतप्रतिनिधी आग्रही होते. त्यांनी संस्थानातील सर्व जातीधर्माच्या लोकांना पक्षपात न करता न्यायाच्या मार्गाने वागणूक दिली. लोकांच्या मनात असंतोष निर्माण करणारे निर्णय त्यांनी कधीही घेतले नाहीत. औंध ग्रामराज्याची स्थापना झाल्यानंतर पहिल्याच निवडणूकीत आटपाडी तालुक्यातून कायदेमंडळावर निवडून आलेल्या कुरेशी वकील यांना मंत्रीमंडळात पहिल्यांदा मंत्री केले होते.[४] एका मुस्लिम व्यक्तीला हा मान दिला गेल्यामुळे सर्व समाजासमोर धर्मनिरपेक्षतेचा एक नवा मानदंड निर्माण केला व हिंदू–मुसलमान ऐक्याचे परिणत स्वरूप औंध संस्थानात पहावयास मिळाले.

संस्थानातील खरसुंडी गावातील नाथाच्या जत्रेमध्ये सासनकाठया नेण्याचा मान मुस्लिमांना होता. तसेच त्या गावातील खंडोबाचे वतन संस्थानाने त्याना दिले होते. बाळासाहेब पंतप्रतिनिधी व त्यांचे सर्व कुटूंबीय मुस्लिमांच्या सर्व सण–उत्सावामध्ये सहभागी होते. मोहरमच्या मिरवणूकीत संस्थानचे हत्ती, घोडे आणि इतर लवाजमा सहभागी करण्यात येत असे.[३] बाळासाहेब पंतप्रतिनिधी यांनी स्वतंत्रपूर (आटपाडी) येथे स्थापन केलेल्या मुक्त कैदी वसाहतीचे अधिक्षक अब्दुल अजिज काझी हे होते. त्यांना काझी मास्तर असे संबांधले जात. काझीमास्तरांची गांधीवादावर नितांत श्रध्दा होती. एकदा काही कैदी त्या वसाहतीमधून रात्री पळून गेले, त्यात खरेतर काहीच कठीण नव्हते पण ही चोर–दरोडेखोर मंडळी फार दुर जाऊ शकली नाहीत. त्यांना काझी मास्तरांनी दिलेल्या संस्कारी विचारांची आठवण तीव्रतेने झाल्यानंतर पहाटे पुन्हा परत आले व काझीमास्तरांची क्षमा मागितली. या प्रसंगावर पुढे शांताराम बापूंनी ''दो ऑखे बाराह हात '' या प्रसिध्द चित्रपटांची निर्मिती केली. पुढे हा चित्रपट जगभर गाजला. ''आटपाडीत ब्राम्हण आळी आणि मुस्लिम गल्लीत फार अंतर नाही. गावात कुठलाही तणाव नव्हता. खेळण्यासाठी म्हणून आम्ही मुले अनेकदा मशिदीत जात असे. मुस्लिम मित्र ब्राम्हण आळीत येत. या मशिदीच्या समोरच काझीमास्तर राहत''[६] हे राजीव खांडेकरांचे मत फारच बोलके आहे. यावरून हे सिध्द होते.की, औंध संस्थानातील सामाजीक सलोखा किती प्रगल्भ व भिन्न धर्मिय लोकांमध्ये आंतरधर्मीय, सामंजस्य, एकोपा मोठया प्रमाणात असल्याचे दिसून येते. बाळासाहेबांच्या पुरोगामी धोरणामुळेच हे शक्य झाल्याचे नाकारता येते नाही.

''अस्पृश्यता नष्ट करण्यासाठी प्रयत्न :–

भारतीय सामाजिक व्यवस्था जातीवर आधारीत आहे. त्यामुळे समाजात कनिष्ठ–वरिष्ठ अशी जातिय स्तररचना आढळून येते. जाती भेद सामाजिक वा अन्य प्रगतीस मारक ठरतात. याची जाणीव बाळासाहेबांना होती. अस्पृश्यता दूर करण्यासाठी त्यांनी प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत केले. त्या काळात ब्राम्हण.ब्राम्हणेत्तर असा मोठा भेद केला जात असे. तो भेद त्यांनी दूर करण्यासाठी गावोगाव शाळा स्थापन केल्या. सन १९४६ मध्ये संस्थानात ८५ शाळा होत्या.[७] ''ब्राम्हणेतर शैक्षणिक प्रगतित मोठया प्रमाणावर मागे होते. सक्तीच्या शिक्षणामुळे सर्व जाती धर्माची मुले एकाच शाळेत / वर्गात बसू लागली. खेळू लागली शिक्षणप्रसार हा जाती भेदाच्या मुळावरच घाव होता. [८] स्व : बाळासाहेब पंतप्रतिनिधी दलित अस्पृश्यांच्या वस्तीस जाणिवपूर्वक भेद देत. दलित बांधवांची सुख–दुखे अडचणी त्यांच्याशी चर्चा करून समजावून घेत ऐवढेच नव्हे तर ते त्यांच्यासमवेत भोजनाचे एकत्र कार्यक्रमही आयोजित करीत असत.[६] त्यामुळे समाजात सामाजिक समतेचा संदेश जात असत. अशाच प्रकारचे उपक्रम राजर्षी छ. शाहू महाराज कोल्हापूर संस्थानात करीत असत. यामुळे समाजातील जातीय अभिनिवेशाची मानसिकता बदलण्यास हातभार लागत असल्याचे स्पष्ट करता येते.

जातीय निर्मूलनासाठी बाळासाहेबांनी सत्तेवर आल्यापासूनच याची सुरूवात दरबार सभेपासून केली. दरबार सभेच्या किंवा रयतसभेच्या प्रसंगी दलित बांधवांना ते सवर्णाच्या शेजारी बसवित असत. त्यामुळे स्पृश्या प्रमाणे अस्पृश्य लोकही आपल्या अडीअडचणी ठामपणे व्यक्त करू लागले.[10] केवळ अस्पृश्यांचे नव्हे तर इतर लोकांच्यातही दारिद्रयामुळे अनारोग्य निर्माण होते व या लोकांतही आरोग्याची आवड निर्माण व्हावी म्हणून बाळासाहेबांनी सन १९३२ मध्ये संपूर्ण संस्थानात वर्षातून दोनदा''आरोग्यदिन'' साजरा करण्याची घोषणा केली. आरोग्य विषयक बाबतीत स्वतःबाळासाहेब अत्यंत जागृत होते. आरोग्यदिनाचे औचित्य साधत बाळासाहेब व राणीसाहेब अस्पृश्यांच्या वस्तीत जात राणीसहेब अस्पृश्य महिलांना एक. बोलावून लहानसा हळदी-कुंकवाचा कार्यक्रम आयोजित करती असत. एवढेच नव्हे तर मकरसंक्रात सणावेळी अस्पृश्य महिलांना राजवाडयावर बोलावून संकातीचा ओसा व चांदीचे करंडे प्रेमाणे भेट देत असत. राजवाडयातील स्वयंपाक घरात काम करणारी महिला देखील अस्पृश्य समाजतीलच होती. स्वत बाळासाहेबांनीही कधीही पंक्ती भेद केला नाही. बाळासाहेबांची मुले-मुली अस्पृश्यांच्या लग्नकार्य, सण-समारंभात सहभागी होत असत.[11] औंध संस्थानातील सर्व गावातील सार्वजनिक गाव पाणवठयावर दलित बांधवांना पूर्णपणे मुक्त वातावरण व प्रवेश दिला होता. कोणत्याही गावात या संबंधाने लोक काय भूमिका घेता त्यांना पाणी भरण्यास दिले जाते वा नाही किंवा त्यांची इतरत्र वेगळी सोय केली जाते याविषयीचा अहवाल स्वतः राजेसाहेब प्रत्येक चार-सहा महिन्यांनी घेत असत व त्या संदर्भात कार्यवाही करीत.[12] औंध संस्थानातील शाळा, मंदिरे, सार्वजनिक ठिकाणे, पाणवठे, सरकारी कार्यालये, दरबार अस्पृश्यांना खुला केला होता. तसेच सन १९३८ च्या घटना कायद्यानुसार औंध कायदेमंडळात अस्पृश्यांना राखीव जागेची तरतुद केली होती.[13] अशाप्रकारे अस्पृश्यता हा सामाजिक राजकीय सुधारणेतील एक अडथळा आहे. याची जाणीव बाळासाहेबांना होती. लोकसत्ताक शासन पध्दती अधिक यशस्वी करायची असेल तर त्यासाठी सामाजिक ऐक्य, बंधूभाव असणे गरजेचे असते याची जाणीव त्यांना चांगली अधिक असलेली दिसून येते.

समारोप :-

निधर्मी भावना बळकट करणे, समाजातील अस्पृश्य-अस्पृश्यभाव काढून टाकणे हे राजकीय विकासासाठी अत्यंत महत्वाचे तत्व असते. औंध संस्थानात बाळासाहेबांनी ते मोठया प्रमाणावर केले. त्यांच्या या सामाजिक समता व धर्मनिरपेक्ष कार्याकडे अनावाधानाने का होईना. दुर्लक्ष झाल्याचे दिसून येते. बाळासाहेब पंतप्रतिनिधी यांनी औंध संस्थानात धार्मिक तेढ वा तणाव कधीही उत्पन्न होऊ दिला नाही. धर्मनिरपेक्षतेचे, सामाजिक सलोख्याचे, एकोप्याचे वातावरण त्यांनी कायम ठेवले. आजच्या राज्यसंस्थेसमोरील अनेक आव्हानापैकी धर्माधंता, जातीयवाद या घटकाची मोठे आव्हाने राज्य संस्थेसमोर असल्याचे आपण पाहतो. बाळासाहेबांनी या प्रश्नाकडे अत्यंत डोळसपणे पाहून संस्थानात सामाजिक शांतता राखण्यासाठी मोठया प्रमाणात प्रयत्न, १०० वर्षापूर्वीच केल्याचे दिसून येते. अर्थात कोणतेही भेद न मानता आपण सर्वजण हिंदी आहोत. या भावनेने वागण्याचे व्यापक व सामाजिक समता, सलोखा यांचे धडे त्यांनी पुढील पिढीला दिल्याचे व या तत्वाची जपणूक करण्याचे मार्गदर्शन त्यांच्या विचारातून कृतीतून मिळते.

संदर्भ :-

१.भागवत, अ.ना.'सातारच्या प्रतिनिधी घराण्याचा इतिहास' ग्रंथ क्रं.२, पृष्ठ १३.

२.सरदेसाई, बी.एन 'आधुनिक भारताचा इतिहास', पृ.३३२.

३.पंतअप्पा 'मुलखावेगळाराजा', मानसन्मान, पुणे, १९८९, पृ२२.

४.पंतअप्पा, उपरोक्त, पृ.५६.

५.पंतअप्पा, उपरोक्त, पृ. २३.

६.खांडेकर राजीव, दिवाळी अंक-लोकसत्ता, २००५, पृ. ८५-८७

७.रोदरमुंड, इंदिरा, दि.औंध, इक्स्प्रीमेंट, गांधीयनग्रासरूट, डेमॉक्रसी, १९८४, पृ ५६.

८.कुलकर्णी, द.गा.'श्री भवानरावगौरव ग्रंथ शके १८५७', भाग-१, पृ.१-४.

९.दै.लोकशक्ती, 'श्रीमंत औंधकरांची हरिजनवस्तीत भेट', दि.९/२/१९४१.

१०.कुलकर्णी, उपरोक्त,पृ.१-४.

११.पंतअप्पा, उपरोक्त,पृ.२३.

१२.कुलकर्णी, उपरोक्त, पृ.३

१३.औंधसंस्थान राज्यघटना कायदा.१९३८.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- ✶ International Scientific Journal Consortium
- ✶ OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org